

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Hekrova 805, 149 00 Praha 4

Specifika sociální práce s romskou rodinou

Bc. Veronika Budíková

Vedoucí práce: Ing. Radka Soukupová

Praha 2014

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Hekrova 805, 149 00 Praha 4

Specifics of social work with Roma family

Bc. Veronika Budíková

The Diploma Thesis Work Supervisor: Ing. Radka Soukupová

Praha 2014

ANOTACE

Ústředním tématem této diplomové práce je sociální práce s romskou rodinou. Diplomová práce se skládá ze dvou částí – teoretické a empirické. Teoretická část přibližuje romskou minoritu, její historii a současné klíčové problémy. Snaží se poukázat také na specifika sociální práce s romskou rodinou a na faktory, které tuto práci ovlivňují. Empirická část nabízí interpretaci dat získaných prostřednictvím kvalitativního výzkumného šetření s šesti romskými rodinami a třemi sociálními pracovníky, kteří s romskými rodinami pracují. Cílem této části je odpovědět na otázku, zda má znalost či neznalost romského etnika vliv na vykonávanou sociální práci v romské rodině.

Klíčová slova: sociální práce, sociální práce s romskou rodinou, Rom, Romové, romské etnikum, majoritní společnost

ANNOTATION

The main topic of this diploma thesis is social work with a Romany family. The thesis consists of two parts – theoretical and empirical. The theoretical part describes the Romany minority, its history and current crucial issues. It also tries to point out the specifics of social work with the Romany family and the factors that influence such work. The empirical part provides interpretation of data obtained through qualitative research realized with six Romany families and three social workers who work with Romany families. The aim of this part is to answer the question whether the knowledge or ignorance of Romany ethnicity affect performed social work in the Romany family.

Key words: social work, social work with Roma family, Romany, Romanies, the Romany ethnic group, majority society

Prohlášení o autorství

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedené literatury a pramenů, na něž odkazuji a uvádím je v seznamu literatury. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

Poděkování

Děkuji vedoucí diplomové práce paní Ing. Radce Soukupové za podnětné připomínky a metodické vedení. Ráda bych také poděkovala své rodině za pochopení, podporu a vytvoření podmínek k psaní této práce.

OBSAH

ÚVOD	8
1 ROMSKÉ ETNIKUM A ROMSKÁ RODINA	9
1.1 Kdo jsou Romové?	9
1.2 Historie romského etnika	11
1.3 Romská rodina	17
1.3.1 Děti v romské rodině	19
1.3.2 Hodnotový systém romské rodiny	21
1.4 Klíčové problémy současné romské rodiny	23
1.4.1 Oblast bydlení	23
1.4.2 Oblast zaměstnání	25
1.4.3 Oblast vzdělání	28
2 SOCIÁLNÍ PRÁCE	31
2.1 Vymezení pojmu a cíle sociální práce	31
2.2 Náhled do historie české sociální práce	32
2.3 Metody a pojetí sociální práce	34
2.4 Dilemata současné sociální práce	36
3 SOCIÁLNÍ PRÁCE S ROMSKOU RODINOU	39
3.1 Specifika sociální práce s romskou rodinou	40
3.2 Základní pilíře sociální práce s romskou rodinou	41
3.2.1 První pilíř - systematické znalosti o romské menšině	41
3.2.2 Druhý pilíř - systematické znalosti o člověku a společnosti	42
3.2.3 Třetí pilíř – sebepoznání	43
3.2.4 Čtvrtý pilíř - hodnota a důstojnost každého člověka	43
3.2.5 Pátý pilíř - úprava metod a technik v sociální práci	44
3.2.6 Šestý pilíř - pozornost jednotlivci a sociálnímu prostředí	45
3.3 Faktory ovlivňující sociální práci s romskou rodinou	46
3.3.1 Role a osobnost sociálního pracovníka	46
3.3.2 Předsudky a stereotypy.....	48
3.3.3 Chování a prožívání Romů	50

4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ	52
4.1 Cíl výzkumného šetření	52
4.1.1 Výzkumné otázky	52
4.2 Charakteristika výzkumného vzorku	53
4.3 Metodika výzkumného šetření	54
4.3.1 Výzkumná metoda sběru dat	54
4.3.2 Analýza a zpracování získaných dat	55
4.4 Etické aspekty výzkumného šetření	56
4.5 Vyhodnocení získaných dat	57
4.5.1 Rozhovory s romskými rodinami	57
4.5.2 Rozhovory se sociálními pracovníky	61
4.6 Závěr výzkumného šetření	65
4.6.1 Hlavní výzkumná otázka	65
4.6.2 Dílčí výzkumné otázky	66
4.7 Diskuze	68
ZÁVĚR	69
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	72
SEZNAM PŘÍLOH	77

ÚVOD

„Vy Gadžové jste zvláštní lidé. Když se chcete dozvědět něco o Romech, jdete za gadžovským odborníkem na cikánskou otázku, aby vám dal rozumy a tomu co on řekne, tomu věříte“ (romský muž, 48 let, osobní sdělení, květen 2014). Když se člověk zamyslí, musí uznat, že tento romský muž má pravdu. Mnozí tito tzv. odborníci na romskou otázku nejen, že své odborné poznatky staví na odborných poznatcích mnoha jiných, ale mnohdy se skutečným Romem nikdy nemluvili. Není pak ani s podivem, že se majoritní společnost již dlouhá léta snaží bezúspěšně různými programy a koncepty o integraci romského etnika. Pokud chce tedy společnost změnit sociální situaci Romů, je třeba, aby nejen získala povědomí o kultuře, tradicích a zvycích, hodnotovém systému, rodinných vazbách, prostředí a podmínkách, ve kterých se romské etnikum v minulosti formovalo, ale aby také s romskou menšinou o Romech mluvila.

Na tomto předpokladu by měla být bezpochyby postavena i sociální práce s romskou rodinou, která je ústředním tématem předkládané diplomové práce. V její teoretické části je proto přiblíženo romské etnikum i se svou historií, ve které je možné nalézt pojitka k soudobým problémům romských rodin, jež jsou následně v diplomové práci konkretizovány. Další kapitoly v teoretické části pojednávají o sociální práci, jejím vývoji a současných dilematech, o specifikách sociální práce s romskou rodinou a o faktorech, které mají významný vliv na vykonávanou sociální práci v romské rodině.

Empirická část diplomové práce se věnuje kvalitativnímu výzkumnému šetření, které bylo realizováno v přirozeném prostředí informantů, jimiž se stali samotné romské rodiny a sociální pracovníci, kteří s romskými rodinami pracují. Tato část přináší také odpovědi na výzkumné otázky. Cílem diplomové práce je tedy poukázat nejen na specifické stránky romské minority a sociální práce s ní, ale také získat odpověď na hlavní výzkumnou otázku, zda znalost či neznalost romského etnika má vliv na vykonávanou sociální práci s romskou rodinou.

1 ROMSKÉ ETNIKUM A ROMSKÁ RODINA

Romové jsou nejpočetnější etnicko-národnostní menšinou na území České republiky, i přesto, že většina z nich se k romské národnosti z různých důvodů nehlásí. Jejich počet je v České republice reálně odhadován na 200 až 300 tisíc osob (Navrátil, 2003, s. 12), i když s každým sčítáním lidu počet osob, hlásících se k romské menšině klesá. Například při posledním sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 se k romské národnosti přihlásilo pouze 5.135 osob (ČSÚ, 2011). Romové se většinou hlásí k jiné než romské národnosti anebo se nehlásí k národnosti žádné.

Domnívám se, že pro pochopení odlišnosti příslušníků romské menšiny je nezbytné nahlížet na Romy skrze více skutečností. Nelze však popřít fakt, že strastiplná historie Romů vytvořila úrodnou půdu pro upevnění některých maladaptabilních návyků v jejich chování a jednání, které se bohužel skrze transgenerační přenos projevují i v chování a jednání dnešních Romů. V pozadí nejen současných konfliktů Romů s majoritou stojí jejich dějinná zkušenost, ale také specifická jejich rodinného prostředí, kultury, tradic a zvyklostí, jejich emocionalita a zvláštnosti v prožívání a psychice.

1.1 Kdo jsou Romové?

Cikán nebo Rom? Rom je romský výraz pro slovo člověk, manžel. Používání výrazu Cikán je sporné, jako i nejasnosti okolo jeho vzniku. Nelze však popřít, že v mnoha zemích mělo a dodnes má toto označení více či méně hanlivý nádech a někdy je používáno jako nadávka. I přesto však někteří současní Romové o sobě mluví jedině jako o Cikánech, na což jsou velmi hrdí, a pojmenování Rom je uráží.

Pojem Cikán – Cikáni, případně občan cikánského původu, byl prakticky až do 70. let 20. století, kdy proběhl historicky první Mezinárodní romský sjezd, na kterém se Romové ze 14 zemí, včetně tehdejšího Československa, dohodli

na používání slova Rom – Romové jako na jediném a všeobecně používaném souhrnném označení různých skupin národa, pocházejících dle domněnky z oblasti Malého Egypta. Pojmenování Cikán – Cikáni se tak používalo prakticky ve všech jazycích - Cygaňe (rusky), Zigeuner (německy), Zingari (italsky), Tsiganes (francouzsky), Gypsies (anglicky), Gitanes (francouzsky) (Nečas, 2002, s. 13-15).

Od 70. let 20. století je tedy za politicky korektní považováno označení Rom. Z německy mluvících zemí se ozývá však výrazná kritika, které poukazuje na to, že souhrnné označení Rom nerespektuje existenci jiných skupin cikánského národa a diskriminuje jiné. Tento názor je zastáván především v Německu, kde je podporován i skutečností, že svaz Sinti Allianz Deutschland, který je jedním z dvou velkých cikánských svazů v Německu, označení cikán považuje za neutrální a za správné, protože zahrnuje všechny cikánské národnostní skupiny, například Sinti, Romy, Kalé a Romaničely (Scheinostová, 2006, s. 17-25). Všechny cikánské skupiny si ale v rámci dichotomie vůči Neromům říkají Romové.

Kdo je tedy Rom? Miko (2010) tvrdí, že podstatnou částí majoritní společnosti jsou Romové považováni za zloděje, lháře, násilníky a nemorální lidi, kteří nepracují a žijí na okraji společnosti. Všeobecně lze říci, že Romem je ten, kdo sám sebe za Roma považuje, aniž by se musel za každých okolností k romské příslušnosti hlásit, anebo případně ten, kdo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě jakéhosi antropologicky typického odlišného vzhledu od většinového obyvatelstva. Charakteristická je tmavší pleť a černá barva vlasů. Podle Hirta a Jakoubka (2006, s. 14–18) by mohla být za Roma považována i osoba neromského původu, která si osvojila „romský“ způsob života, systém hodnot, norem a principů řešení problémů Romů, a která se identifikuje s romskou kulturou.

1.2 Historie romského etnika

Pokud se chceme zabývat problematikou romské komunity, je nutné mít alespoň základní povědomí o romské historii, ze které můžeme vyčíst a pochopit určité charakteristické rysy a projevy romské komunity, které nám mohou být při sociální práci s romskou menšinou velkým přínosem.

Na základě nejznámější a nejrozšířenější domněnky byl původně za pravlast Romů označen Malý Egypt, podle čehož Romové získali také pojmenování Cikáni prakticky ve všech světových jazycích. Většina odborníků se však již dnes shodne na tom, že Romové mají své historické kořeny v oblasti Indie, kde patřili k nejspodnější kastě. Na přelomu 1. a 2. tisíciletí dobyvatelé rozdělili indickou společnost na čtyři základní stavy, tzv. kasty. Do nejvyšší kasty Brahmánů patřili především kněží, nižší kastou byli Kšátrijové, což byli vládci a bojovníci, třetí kastou byli Vaišiové, kam patřili řemeslníci, obchodníci a rolníci a poslední kastou byli Šúdrové, tedy sluhové a pomocné síly. Zcela mimo tento kastovní systém stáli Romové, jako lidé nečistých profesí, kteří zametali nečistotu a odpadky na ulicích, prali prádlo, připravovali dříví na spalování mrtvol, byli v kontaktu se zemřelými aj., a tvořili kastu tzv. nedotknutelných, tedy těch, kteří se nesmějí dotýkat příslušníků vyšších stavů (Nečas, 2002, s. 9–15).

Někdy mezi 7. a 9. stoletím začali Romové z Indie postupně migrovat směrem k Evropě, pro což doposud neexistují jednotná vysvětlení. Podle Nečase (2002, s. 9-15) mohla být důvodem pro jejich migraci nejen příslušnost k nejnižší a opovrhované kastě, ale také obavy z hladomorů, které oblast Indie pravidelně při období bez dešťů sužovaly. Řičan (1998, s. 13-15) pak jako možný důvod k opuštění své domoviny uvádí nejen putování za novým zdrojem obživy, ale také hledání nového "odbytiště" pro své výrobky a služby, neboť většina Romů se v té době věnovala kovářství, kotlářství, handlování koňmi, hudbě a tanci.

Teprve počátkem 15. století se objevují první zmínky o přítomnosti Romů na území českých zemích, kde byli zpočátku vítáni a dobře přijímáni, neboť přinášeli

zajímavé informace o vzdálených zemích, novou hudbu a především nové technologie zpracování železa a kovů. Obyvatelům středověkých měst vysvětlovali své putování bájemi, podle kterých svým putováním činí pokání za hříchy svých otců, kteří odmítli pomoc svaté rodině při jejím útěku před Herodesem, za což byli odsouzeni k putování do Říma, kde měli požádat papeže o odpuštění. Jiná všeobecně rozšířená legenda ospravedlňující kočovný život, byla spjata s romskými kováři, kteří měli údajně ukovat hřeby pro Kristovo ukřižování, za což museli jejich potomci činit pokání putováním po světě. V pozměněné formě pak nebyl kočovný způsob života Romů pokáním, ale oslavou putování svaté rodiny z Betléma do Egypta (Nečas, 2002, s. 13).

Pravděpodobně v důsledku odlišného způsobu chování a života Romů se začaly postupně počáteční sympatie měnit v otevřené nepřátelství. V 16. a 17. století začala Romy pronásledovat nejen církev, která je vinila z bezvěrectví a čarodějnictví, ale také světská moc, která je vinila z krádeží, loupeží, nekalé konkurence řemeslnickým cechům a také žebroty (Sekyt In: Šišková, 2001, s. 119–120). V Evropě začaly být vydávány represivní zákony umožňující Romy utlačovat a beztrestně zabíjet. „*Postavení Romů v tomto období dokládá mandát císaře Ferdinanda I. z roku 1556, podle kterého měli být romští muži trestáni mučením a smrtí, zatímco jejich ženy a děti neměly být, jak se praktikovalo do té doby, topeny ve vodě, ale využívány na různé práce*“ (Mann, 2001, s. 10). Pronásledování a útlak se tak táhne celými evropskými dějinami Romů.

V 18. století se začala objevovat snaha začlenit Romy do většinové společnosti a jejich přítomnost tak legalizovat. Prvním panovníkem, který se pokusil o asimilační politiku, byla Marie Terezie. Svým zákonem donutila Romy pracovat, opustit jejich tradice a zvyky, a celkově přijmout životní styl většinové společnosti. Zvláštní pozornost věnovala výchově a vzdělávání dětí. Zaměření původních romských řemesel, jako kovářství, obchod s koňmi, překupnictví, komediální a hudební činnosti, bylo přizpůsobeno územnímu pohybu, a proto byly násilně usazené romské rodiny postupem času nuceny hledat zdroj obživy jiným, často parazitním způsobem. Kočovní Romové byli na území Čech a Moravy

postavení mimo zákon, pro tuláctví trestně stíhání vězením a nucenými pracemi (srov. Říčan, 1998, s. 15–17).

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 byli Romové uznáni národnostní menšinou. Výnosem vídeňského ministra vnitra O kočovných cikánech, ze dne 14. září 1888, který platil v českých zemích až do roku 1927, jim byl zakázán kočovný způsob života, neboť výnos vycházel z předpokladu, že vyřeší-li se tento pro společnost nežádoucí způsob života Romů, vyřeší se také i jejich sociální problémy (Lhotka, 2010). To vedlo ke sledování Romů, zavedení evidencí policíí a vystavování tzv. cikánských legitimací osobám starším 14 let, což přispělo nejen k jejich stigmatizaci, ale i zakořenění představy o tom, že Romové jsou asociální skupina.

Hrůzné období představovala pro Romy II. světová válka. Neskrývané pronásledování Romů bylo zahájeno v Německé říši v roce 1939 vyhlášením nařízení o cikánském zlořádu. *„Cikáni jsou jako Židé bez vlasti. Na jedné straně je těžko odvést je od potulného života. Na druhé straně tam, kde se usadí, rozmnožují neužitečnou, asociální a kriminální sebranku“* (Kladivová, 1994, s. 10-11). Němečtí Romové, kromě Sintů, kteří byli zpočátku považováni za rasově čisté, začali být postupně deportováni do Polska (Kladivová, 1994, s. 16-17). Situace v Německé říši se začala silně dotýkat o českých a slovenských Romů po vyhlášení protektorátu Čech a Moravy a samostatného Slovenského státu, kdy se jejich doposud společné osudy rozdělily.

V oblasti protektorátu bylo Romům nařízeno, aby se prakticky okamžitě a natrvalo usadili, a zanechali kočovného způsobu života. Ti, kteří toto nařízení neuposlechli, byli umístováni do kárných pracovních táborů, zřízených v roce 1940 v obcích Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu pro všechny tehdejší protektorátní muže starší 18 let, kteří se vyhýbali práci a nebyli schopni prokázat řádný zdroj své obživy. Romové v těchto táborech tvořili od 5 až do 25% intervenovaných (srov. Nečas, 2002, s. 66-68). Další zásadní zvrát ve válečném přístupu k Romům nastal v roce 1942 v podobě nařízení o potírání zločinnosti,

zaměřeného na tzv. asociální osoby, cikány, cikánské míšenské a osoby žijící cikánským způsobem života. V této době začala také přeměna dříve kárných pracovních táborů na sběrné tábory, odkud byli Romové, kteří přežili nákazu břišním tyfem, postupně deportováni do koncentračních táborů. „*Holocaust protektorátních Romů byl zahájen v cikánských táborech v Letech a Hodoníně a zakončen v cikánském táboře Auschwitz – Birkenau*“ (Nečas, 2002, s. 69). Nacisté tak prakticky původní populaci českých a slovenských Romů vyhladili a z původního předválečného počtu šest a půl tisíce Romů, žijících především na území Čech a Moravy, přežilo necelých šest set (srov. Scheinostová, 2006, s. 19).

Slovensko se po vyhlášení samostatnosti dostalo pod hospodářský i politický vliv fašistického Německa. Stejně jako Židé se stali i slovenští Romové předmětem diskriminace a pronásledování. Byl jim zakázán vstup do veřejných podniků a do obcí směli vstupovat jen v předem stanovené hodiny. Janas (2008) uvádí, že i když od roku 1941 začaly také na území Slovenského státu vznikat pracovní tábory pro cikány a asociální osoby, nebyl osud ke slovenským Romům tak krutý jako k těm českým, a to i přesto, že všechny legislativní kroky fašistického Slovenska směřovaly k tzv. konečnému řešení cikánské otázky, jehož výsledek měl být stejný jako v zemích okupovaných nacisty. Nikdy nedošlo ke genocidě slovenských Romů v takovém rozsahu, jako na území protektorátu Čech a Moravy. „*Snad Romy zachránila před osudem Židů okolnost, že by se gadžové těžko obešli bez jejich pomoci při polních a jiných pracích*“ (Říčan, 1998, s. 23). Slovensko bylo v době války mnohem více orientováno na oblast zemědělství než průmysl, a lze tedy předpokládat, že sedláci hojně využívali nabídek romských rodin k pomoci při práci na polích a statcích za stravu a ošacení.

V období poválečného Československa došlo k několika migračním vlnám Romů ze Slovenska, jejichž genocidu za II. světové války nacisté stačili pouze naplánovat, nikoli již uskutečnit (srov. Říčan, 1998, s. 24-25). Romové se stěhovali především na Moravu a do oblasti východních Čech. Důvodem stěhování mnohdy i celých slovenských osad, byla nejen možnost zvýšení dosud

bídne životní úrovni, ale především snadné dosažení ubytování v českých průmyslových a pohraničních městech. Pracovní uplatnění nacházeli především v nezemědělských profesích, které nevyžadovaly žádnou kvalifikaci. Jednalo se o různé druhy manuálních prací ve stavebnictví (pomocné práce při výkopech), dopravě a v technických službách. Romské ženy nacházely uplatnění jako uklízečky a myčky nádobí (Nečas, 2002, s. 85-103).

S nástupem komunismu došlo k celkovému zlepšení situace Romů. Pro všechny práce schopné byla zajištěna práce a zlepšila se také sociální a zdravotní péče. Komunistický režim však nutil Romy, aby popřeli svou kulturu a tradice, a snažili se vyrovnat většinovému obyvatelstvu. Vzhledem k tomu, že byl za hlavní příčinu bránící vyrovnání sociálních nerovností romského obyvatelstva označen jejich kočovný způsob života, byl roku 1958 vydán Zákon o trvalém usídlení kočujících osob (Nečas, 2002, s. 101). Národní výbory měly pomoci nově usídleným Romům při hledání ubytování a zaměstnání.

Postupem času však vyšlo najevo, že násilná asimilace není uskutečnitelná, a proto došlo v šedesátých letech ke zřízení Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva, který měl vytyčeny tři hlavní úkoly. Prvním z nich byla likvidace romských osad a řešení bytových problémů Romů, druhý se týkal zajištění povinné školní docházky romských dětí a třetí se soustředil na zařazení práce schopných mužů do pracovního procesu. Hlavní metodou pro dosažení stanovených cílů byl tzv. systematický rozptyl, který spočíval v přemístění Romů z míst jejich velké koncentrace do předem stanovených krajů v českých zemích (Nečas, 2002, s. 100-103). V žádné obci nemělo pobývat více než 5 % Romů. Tato integrační politika ovšem také ztroskotala a koncem šedesátých let byl Vládní výbor pro cikánské obyvatelstvo zrušen (Říčan, 1998, s. 27-28).

Sametová revoluce znamenala historický mezník v postavení Romů, neboť se stali svébytnou národnostní menšinou se všemi právy, které menšinám v České republice náležely. Byl to velký posun kupředu. Velkým pozitivem pro Romy

byla možnost svobodně užívat romský jazyk, rozvíjet svou kulturu a tradice, zakládat organizace a vytvářet iniciativy k prosazování svých zájmů. V literatuře vstoupila do popředí romská tvorba, která byla prezentována na mnoha kulturních a společenských akcích, byl publikován romský tisk a romská televizní a rozhlasová vysílání. Vydáván byl například romský politický týdeník Romano kurko, který obsahoval řadu aktualit a zajímavostí (Nečas, 2002, s. 104-108). V nově vznikajícím zákonodárném uskupení se historicky poprvé objevili romští poslanci.

Romové však nedokázali nových možností využít a ve společnosti začal probíhat proces, který nebyl navenek tak zcela zjevný. Se zrovnoprávněním Romů byla postupně rušena všechna zvláštní sociální opatření z minulých let, podporující vyrovnání se většinové společnosti. Přejít ke kapitalismu a tržní ekonomice, spojený s nízkou kvalitací Romů, způsobil propuštění Romů ze zaměstnání. Podle Říčana (1998, s. 30) byla pro Romy situace, že mohou ztratit práci bez okamžitého zajištění jiné, doslova šokem. Mnozí začali žít jen ze sociálních dávek, čímž začalo vcelku nenápadně docházet k sociálnímu propadu většiny Romů na okraj společnosti a ke zvětšování sociálních rozdílů mezi Romy a většinovým obyvatelstvem.

Po rozpadu Československa měl další negativní dopad na život Romů zákon č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání státního občanství. Většina z nich nebyla schopna projít byrokratickým řízením a včas si státní občanství zvolit. Velká část Romů se tak stala ze dne na den v České republice cizinci, a to i přesto, že se zde narodili, vyrostli a vychovali své děti.

V dnešní době je problematika romské menšiny politicky citlivým tématem. Společnost si stále více uvědomuje, že sociální propad romské menšiny je markantní a bez pomoci se bude marginalizace Romů stále zvětšovat a prohlubovat, a stejně tak se budou zvětšovat a prohlubovat i problémy nejen v mezilidských vztazích mezi majoritní společností a Romy. V minulých letech vzniklo mnoho vládních i nevládních organizací, zabývajících se nejen sociálními

problémy Romů, ale také podporou k začleňování Romů do majoritní společnosti. Troufnu si ale říci, že kvůli neucelenosti koncepcí, neprovázanosti projektů a prakticky neexistující spolupráci pomáhajících subjektů z rozličných oborů, jsou výsledky spíše negativní.

1.3 Romská rodina

Prakticky každý autor zabývající se rodinou zdůrazňuje, že rodina je základem každé společnosti a je také jejím obrazem. *„Rodina je těžko postradatelnou institucí i pro dospělého člověka. Mít stálého partnera a mít děti jsou přední hodnoty lidského života. O ně dospělý člověk opírá pocit vlastní hodnoty, pocit smysluplnosti své existence, na nich závisí jeho psychická pohoda i zdraví. Dobrá rodina dává každému, kdo do ní patří, pocit bezpečného zázemí“* (Matoušek, 2003, s. 10).

Velká část majoritní společnosti si pod pojmem rodina představí rodinu nukleární, tvořenou rodiči a dětmi, v lepších případech za rodinu považují i prarodiče a své sourozence. Romové však chápou rodinu odlišným způsobem. Tradiční romská rodina je oproti české rodině větší, několikagenerační a je více soudržná. Rodina má pro Romy zásadní význam. Vždy byla v jejich životě tím nejdůležitějším. *„My to máme jinak než vy Gadžové, pro nás je rodinou i strýc strýce a jeho rodina, jeho žena, a vůbec nevadí, že to není moje krev“* (romský muž, 48 let, osobní sdělení, květen 2014).

Každá, nejen romská rodina, poskytuje všem svým členům ochranu, ekonomickou i sociální podporu a pocit sounáležitosti. Je velice důležitá v procesu socializace jedince, pro jeho výchovu ale i přípravu pro život ve společnosti. Pro Romy byla rodina především bezpečným azylem, kde najdou vždy pomoc. I v dnešní době tomu tak je a romské rodiny vždy pomůžou komukoliv ze své rodiny, ocitne-li se v nebezpečí nebo v tísní. Jedinec se tak může spolehnout nejen na své příbuzné, ale také na to, že nikdy nezůstane bez pomoci. *„I když se s celou svou rodinou vídám prakticky jen na pohřbech, vždycky se můžu spolehnout na to, že když budu*

potřebovat tak mi rodina pomůže. I když jsou třeba daleko“ (romská žena, 30 let, osobní sdělení, květen 2014). Tato soudržnost umožnila romským rodinám, v dobách jejich kočovného způsobu života, nezávislost na okolí. Členové rodiny si pomáhali, vzájemně se podporovali a společně také vychovávali děti. Největším trestem, ke kterému mohl být Rom odsouzen, bylo jeho vyloučení z rodiny. *„Člověk sám neznamenal nic, sílu nacházel i čerpal z kolektivu, ve kterém měl své pevné místo a byl nedílnou součástí tohoto fungujícího mechanismu“* (Horváthová, 2002, str. 25).

V tradiční rodině se přísně dodržovaly kulturní a etické normy. Rodina byla místem, kde se přísně uplatňovaly mechanismy společenské kontroly, které zabráňovaly tomu, aby jednotlivec rodinu zostudil. Jedinec a jeho chování bylo vystavováno prakticky nepřetržité kontrole nejen ze strany členů rodiny ale i komunity. Každým okamžikem se mu nejrůznějšími způsoby připomínalo, že se má chovat v souladu s romskou tradicí a etikou. V rodinném společenství měl každý své místo, znal přesně svůj status a svou roli a věděl, co smí a co nesmí. Silná identifikace jednotlivých členů s rodinným systémem však přináší i svá negativa. Orientace na „kolektivního ducha“ rodiny vede ke ztrátě osobní zodpovědnosti jedince, ke snížení jeho schopnosti samostatně určovat směr svého života a rozhodovat o něm. Dalo by se říci, že romská rodina vychovává své jedince k materiální i psychické závislosti, a brání jejich individuálnímu rozvoji.

Romská rodina měla vždy čistě patriarchální charakter, který si většina rodin zachovala i v dnešní době. Nejvýše postavený v rodině, ať nukleární či širší, je vždy nejstarší romský muž, který rodinu reprezentuje a rozhoduje o důležitých věcech (Davidová, 2010, s. 52–59). Hájková (In: Šišková, 2001, s. 137-140) však poukazuje na skutečnost, že za romským mužem stojí v pozadí vždy žena. V současné době je hlavním a nejdůležitějším úkolem muže zajistit rodinu ekonomicky. *„Pro rodinu není podstatné, jestli muž peníze vydělá chozením do práce, získá je sociálníma dávkama, nebo je někde někomu ukradne. Důležité je, že je sežene a přinese je domů“* (romský muž, 48 let, osobní sdělení, květen 2014). Postavení romské ženy v rodině se odvíjí nejen od jejího věku ale i počtu

porozených dětí. Úkolem romské ženy je nejen starost o domácnost, zajištění stravy pro celou rodinu a výchova dětí, ale také hospodaření s penězi, které muž přinese. I přes patriarchální ráz rodiny požívá největší úctu v rodině žena - matka, která je především pro děti nepostradatelná a nenahraditelná, je pro ně symbolem jakési jistoty a bezpečí. Vazba mezi matkou a dětmi je velmi silná a emocionálně zabarvená. „*I když se svou matkou nevyhází dobře, nutila mě k prostituci a bila mě, je pro mě vším. Kdyby se jí něco stalo, skočila bych pod vlak*“ (romská žena, 29 let, osobní sdělení, červen 2014). Vztah dětí k otci je jiný, i když také velice silný. Tento rozdíl ve vztahu k matce a otci je vystižen v mnoha romských písních takto: „*Te merel dad, rovel o vodi, te merel daj, rovel ojilo. - Zemře-li otec, pláče duše, zamře-li matka, pláče srdce*“ (Hájková In: Šišková, 2001, s. 139).

Za poslední generace romská rodina prošla řadou změn. Proměna životního stylu, jiný způsob oblékání a obživy neznamena pro romskou kulturu, která je velice adaptabilní a flexibilní, téměř žádné nebezpečí. Pravidla rodin, soudržnost jejich členů a tradiční postoje Romů jsou stále více ovlivňovány zvyklostmi většinové společnosti. Podle Davidové (2010) se bohužel často jedná spíše o negativní vlivy, jakými jsou různé závislosti a stres, ztráta romské identity či závislost na sociálních dávkách. Říčan (1998) vidí příčinu především v roztržení tradičních velkorodin a necitlivých asimilačních zásazích. Z vlastní praxe musím bohužel říci, změna vztahů a norem v tradiční romské rodině, které po staletí udržovaly pevný řád v romské komunitě, vede skutečně k ohrožení a k rozpadu tradiční romské rodiny, a tím i k ohrožení existence samotných Romů jakožto nositelů specifické kultury. A tak, i když byly podobné jevy v minulosti zcela ojedinělé, můžeme se dnes setkat s romskými dětmi odloženými do dětských domovů, s násilím páchaným na dětech, ale i s jejich zanedbáváním v důsledku alkoholové či drogové závislosti.

1.3.1 Děti v romské rodině

Největším štěstím a bohatstvím romské rodiny vždy byly jejich děti. Romové tak považují za něco zcela přirozeného a kladného, mají-li jejich ženy třeba každým rokem dítě. Sami Romové často říkají, že opravdová žena by měla být plodná jako

jabloň a každý rok mít potomka. Pokud není romská žena schopna dát svému partnerovi potomka, a to i v případě, že není vina na její straně, hrozí jí, že ji muž opustí a zahanbení padne na celou její rodinu. I to je jeden z důvodů, proč je pro většinu dnešních romských žen užívání antikoncepce nepřijatelné. O tom, kolik bude mít žena dětí, většinou rozhoduje romský muž, který také očekává od své partnerky co největší a co nejčasnější plodnost. Romské ženy tak začínají rodit potomky mnohdy hned, jakmile pohlavně dozrají. Podle Budilové a Jakoubka (2007, s. 33) tomu často bývá i před patnáctým rokem života, přičemž se romské dívky dostávají do rozporu s platnou legislativou. Výjimkou tak dnes nejsou nezletilé děti, které se staly rodiči.

Výchova romských dětí je zcela specifická a je zcela odlišná od výchovy, která se převážně uplatňuje v majoritní společnosti. Zatímco většinová společnost vychovává své děti s využitím nejrůznějších trestů a odměn, a s orientací na výkon a budoucnost, pro romské matky je nejdůležitější, aby dítě přijalo své romství, svou roli a povinnosti uvnitř rodiny, proto bývají velmi brzy zapojovány do aktivit dospělých členů rodiny, odmalička se účastní rozhovorů o různých záležitostech dospělých i jejich rozhodování. Prakticky všechno prožívají společně se svými rodiči a dalšími příbuznými, kteří před nimi nemají často žádné tajnosti, dokonce i v případech, kdy jde o intimní život rodičů (srov. Lacková, 2002, s. 39-50). Přesto je romské dítě rodinou daleko více respektováno ve svých přáních a pocitech než dítě z majoritní společnosti. V dětství prakticky není omezováno žádnými příkazy a zákazy. Hájková (In: Šišková, 2001, s. 139–140) uvádí, že romské dítě se nají, když má hlad, jde spát, když je unavené, vstává, když samo chce. Dalo by se říci, že jeho výchova probíhá zcela živelně. Romské děti se učí nápodobou svého okolí. Vidí a vnímají, co dělají druzí a sami je pak v chování a jednání napodobují.

Ve většině dnešních romských rodin se na případné výchově všech dětí podílí oba rodiče, případně i širší rodina, i když Hájková (In: Šišková, 2001, s. 139-141) společně s Lackovou (1997, s. 83–84) uvádějí, že ve výchově dětí jsou brány ohledy na pohlaví dítěte. Muž – otec se angažuje pouze při výchově synů

a na výchově dcer se podílí pouze tehdy, pokud matka na jejich výchovu sama nestačí. Toto však vyvrací romská žena, 30 let, která říká: *„Na výchově dětí se podílíme všichni, je jedno, jestli jsem to já jako matka, nebo můj muž. Prostě pokud je potřeba dítě okřiknout, nebo mu v něčem zabránit, udělá to ten, kdo je zrovna u něj“* (osobní sdělení, květen 2014).

Jedním ze specifických znaků romské rodiny je oslovování dětí rodiči a širší rodinou romskou přezdívkou, která charakterizuje jeho vzhled (Thulo - tlustý, Kalori – čerňoučká, Zubaňa – zubatá), nebo povahu (Láši – dobrá, Dilino - hloupý), případně je zkomoleninou různých slov, které dítě během svého dětství často používalo. *„Podle takového jména hned víte, jaké dítě je nebo jak vypadá. Taky všichni v okolí vědí spíš, kdo je třeba Thulo, než kdo je Josef. Dřív se takové jméno dávalo dítěti, aby ho ochránilo před zlými duchy, ale dnes to už není ten hlavní důvod“* (romský muž, 48 let, osobní sdělení, květen 2014). Takovéto romské jméno se během života dítěte může několikrát změnit, stejně tak, jako se mění dítě samo. Pokud se však uvnitř romského společenství vžije, je definitivně používáno místo jména zapsaného v rodném listu. Romové tedy většinou vůbec nepoužívají jména, pod kterým jsou zapsáni v matrice a které mají v občanských průkazech.

1.3.2 Hodnotový systém romské rodiny

Hodnotový systém romské rodiny, který velice ovlivňuje myšlení, jednání a postoje Romů, je zcela odlišný od hodnot majoritního etnika. Nejvyšší hodnotou pro Romy je život. *„Vše, co vede k zachování, zmnožení a pokračování života, má vysokou hodnotu, vše, co život ohrožuje nebo omezuje, je vnímáno negativně“* (Sekyt In: Šišková, 2001, str. 121).

V popředí romského žebříčku hodnot stojí také děti, které jsou pro romskou rodinu nejen pokračovateli jejich rodu, ale i jak již bylo zmíněno, největším bohatstvím a štěstím rodiny. Láska Romů k samotným dětem je charakterizována velkou emocionalitou a pudovostí. Možná také proto dělají romští rodiče

ve výchově svých dětí, oproti majoritní společnosti, více ústupků, častěji respektují jejich přání a názory.

Z hlediska vnímání času má pro romské etnikum vysokou hodnotu přítomnost, na kterou jsou orientováni prakticky všichni Romové (srov. Sekyt In: Šišková, 2001, s. 121-122). Budoucnost nemá pro romskou rodinu velký význam a je nejistá, což samo o sobě může mít kořeny v minulosti Romů a jejich kočovném způsobu života. Naproti tomu přítomnost, případně i minulost, představují jakousi jistotu, a v Romech nevyvolávají obavy, jako je tomu u budoucnosti. Pro Roma tak není důležité, co bude, zda bude mít za čtrnáct dnů co jíst, nebo za půl roku kde bydlet, pro něj je důležité, že nyní má vše, co potřebuje a může si to náležitě užít.

Pro každého Roma je bezpochyby důležitou životní hodnotou jeho Romství - Romipen. Romství každý jedinec získává narozením a životem v romské rodině, ve které se ztotožňuje s její hodnotovou orientací. Může jej však ztratit například odchodem z romské rodiny a asimilací nebo výchovou v dětském domově, pak již není možné jej získat zpět. Většina romistů vysvětluje Romipen jako vlastní identitu Romů, jejich sebevědomí, smýšlení o sobě, pojmenování svých vlastností, vědomí jednotlivce o své příslušnosti k rodině či rodu, a také jako právní a morální kodex. Romipen nese tedy v sobě vzorce hodnot a kulturních zásad romského etnika. Například Scheinostová (2006, s. 37–41) uvádí, že romství zahrnuje nejen typický vzhled a barvu pleti Romů a znalost romského jazyka a tradic a zvyků, ale také zásady být opravdovým člověkem (manušipen), úcty k pravdě a spravedlnosti (čačipen), úcty ke stáří (phuripe) či zásadu pohostinnosti a prokazování úcty (pařiv). Bohužel v souvislosti s nezadržitelnými změnami v tradičním pojetí romské rodiny, kdy existence široké rodiny je ohrožena rozpadem a neexistuje jiné společenství v romské společnosti, které by ji v tomto nahradilo, je ohroženo i předávání Romipen dalším generacím Romů. Podle Říčana (1998) Romové ztrácejí především tradiční kladné charakteristiky, jakými jsou především řemeslné dovednosti, muzikálnost, jazyk a svébytná kultura.

Slábnou také silné citové vazby k dětem a do popředí se dostávají negativní aspekty romství.

1.4 Klíčové problémy současné romské rodiny

Většina autorů zabývajících se romskou problematikou se shoduje, že mezi často se objevující problémy, které nejvíce ovlivňují romskou populaci, patří zejména ztížený přístup ke kvalitnímu bydlení, znevýhodnění na trhu práce a nezaměstnanost, která následně způsobuje závislost na sociálních dávkách, nízká vzdělanost, nedostatečné sociální kompetence, zhoršené zdraví a další. Obdobně na tyto problémy nahlíží také Šimíková (In: Navrátil, 2003, s. 56-67), která důvody sociálního selhávání Romů třídí do třech základních oblastí, týkajících se přístupu na trh práce, oblasti bydlení a chudoby jako takové.

Klíčové problémy romské rodiny nikdy neexistují osamoceně. Bohužel vždy se jedná o jejich propojitost a následnou kumulaci, což vytváří „bludný kruh“, který vede k sociálnímu vyloučení Romů a dalšímu prohlubování problémů. Bez odborné pomoci pak prakticky není možné se z těchto problémů vymanit.

1.4.1 Oblast bydlení

V České republice je soužití romské menšiny a většinového obyvatelstva, a to nejen v posledních měsících, dosti problematické. Soužití Romů s neromskými sousedy přináší vzájemné konflikty způsobené často nejen rozdílností kultur. Počátky problémů můžeme najít v rasistických předsudcích majority na jedné straně a na straně druhé v mentalitě romského etnika. Romové mají nejen živější temperament, ale ve svých projevech jsou také daleko hlučnější, svobodnější a mají výraznější gestikulaci, která vede mnohdy ke sporům fyzického rázu. Ke svým příbytkům mají navíc specifický vztah - nevztah. Říčan (1998, s. 35–37) toto vysvětluje dřívějším kočovným způsobem života, který naučil Romy citově se nevázat k určitému místu, což se bohužel v dnešní době odráží i v jejich chování k užívanému obydlí a jeho nejbližšímu okolí. Tradiční romská pohostinnost, sklon k pospolitému životu a vysoká porodnost vedou často

k postupnému přepřehování bytů. „*Pokud přijde někdo z rodiny, třeba i hodně vzdálený příbuzný, tak ho pohostíme a necháme ho u sebe bydlet, dokud potřebuje. Mnohdy se pak stane, že s námi žije i více, jak půl roku*“ (romský muž, 48 let, osobní sdělení, květen 2014).

Romové mají, i přes zdánlivou jednoduchost, se samotným bydlením v bytech či domech, značné obtíže. Typicky se toto začalo ukazovat již v osmdesátých letech 20. století, kdy byli Romové ze starého Mostu sestěhováni na sídliště Chánov a prakticky ze dne na den se ocitli v nových bytech na velkých sídlištích a měli začít žít podle zcela jiné kultury bydlení. Zpočátku v něm žili Romové společně s Čechy. Postupem času však za romskými rodinami začalo migrovat široké příbuzenstvo ze Slovenska, které bylo zvyklé žít v primitivním prostředí slovenských osad a „česká“ kultura bydlení jim byla cizí. Češi se pak začali, především z důvodu stále se zvětšující komunity Romů, stěhovat jinam. Připustíme-li jinou mentalitu Romů, prakticky žádný vztah k místu pobytu a okolí a vliv původního kočovného způsobu života, není se čemu divit, že sídliště Chánov bylo nakonec zdevastováno a vybydleno.

V důsledku pádu komunistického režimu došlo i ke změnám v oblasti bydlení. Prakticky ze dne na den zanikla možnost získat podnikový byt či bydlení na podnikové ubytovně. Byla privatizována také významná část bytového fondu a restituovány bytové domy, což mělo mnohdy negativní dopad na stávající nájemníky především z řad Romů, kteří obývali starší zástavby na okraji obcí. Šimíková a Vašečka (2004) poukazují na to, že zatímco v minulosti obce často tolerovaly neoprávněné užívání bytů v těchto zástavbách, noví majitelé domů toto již neakceptovali a takové nájemníky z bytů buď rovnou vystěhovali, nebo s nimi sepisovali nové nájemní smlouvy na dobu určitou, čímž se zbavovali povinnosti zajistit nájemníkům, po skončení platnosti smlouvy, náhradní bydlení.

Nemalý podíl na současné bytové situaci Romů má také přirozené sestěhování chudých, převážně romských rodin, do lokalit s cenově dostupnějším bydlením, přidělování náhradního bydlení v lokalitách s často již vysokým podílem

romského obyvatelstva a řízeným sestěhováním neplatičů nájmu a osob považovaných za nepřizpůsobivé do ubytoven a holobytů. Sociální exkluze, nejen Romů, se tak dále prohlubuje, neboť odstěhovat se z těchto lokalit je pro tamní obyvatele obzvláště obtížné, zvláště pokud nemají dostatek finančních prostředků a jsou stigmatizováni svým původem a předešlým místem pobytu (srov. Navrátil, 2003, s. 30-35).

Je však třeba ale také uvést, že za mnohými problémy v oblasti bydlení Romů nestojí jen sociální politika českého státu. Mnohdy sami Romové tyto problémy zapříčiní svým úmyslným poškozováním zařízení domu či bytu, chovají se obtěžujícím způsobem vůči svému okolí a sousedům, nerespektují domovní řády a selhávají v plnění svých povinností spojených s užíváním bytu, které vedou především ke vzniku dluhů na nájemném a službách. Devastace přidělených městských bytů spolu s častým neplacením nájemného má tak bezpochyby svůj podíl na nízké kvalitě současného bydlení romských rodin.

1.4.2 Oblast zaměstnání

Současná česká společnost je výrazně rozhořčena nejen chronickou nezaměstnaností Romů, ale také zneužíváním sociálních dávek. Jak uvádí Matoušek (2005, s. 300-301), nezaměstnanost neohrožuje stejnou měrou všechny skupiny lidí. Existují specifické okruhy osob, u nichž je ztráta zaměstnání pravděpodobnější a pro které je těžší nalézt nové místo. Mezi tyto rizikové skupiny ohrožené nezaměstnaností patří i Romové, u kterých je bohužel dlouhodobá nezaměstnanost poměrně běžným jevem a Úřadem vlády je odhadována na 70-90%. Proč tomu tak v dnešní době je, když například v době komunistického režimu byli prakticky všichni Romové zaměstnáni? Logickou odpovědí na tuto otázku by jistě mohlo být poukázání na nízké až nedostatečné vzdělání Romů, nedostatečnou kvalifikaci a špatné pracovní návyky, pro které je nechtějí zaměstnavatelé zaměstnat. Mnohdy ale můžeme oprávněně říci, že u části romské populace je nezaměstnanost jako taková chtěná.

V minulosti se Romové živili jako hudebníci nebo volnými řemesly, ve kterých byli velice uznávaní. Těmi bylo například kovářství, broušení nožů, výroba provazů a kartáčů, háčkování deček a vyšívání. Existovala však i určitá část Romů, která považovala za adekvátní způsob obživy žebráctví a zlodějnu (srov. Hübschmannová, 2002, s. 19-31). Nicméně tradiční romská řemesla nebyla, v souvislosti s kočovným způsobem života Romů, vázána na jedno stálé místo a prakticky ani na stejnou dobu, z čehož by mohla pramenit neschopnost Romů setrvat delší dobu na jednom pracovišti s pravidelnou a pevnou pracovní dobou.

V předlistopadové době bylo státem garantováno pracovní místo pro každého, bez ohledu na jeho pracovní morálku a přístup k práci, a nezaměstnanost byla hodnocena jako trestný čin příživnictví. Mnohým romským rodinám byly, v souladu s rozhodnutím socialistické vlády o společenské integraci a vyrovnání se majoritní společnosti, přednostně přidělovány byty a poskytovány materiální a sociální výhody. Romská populace tak poměrně rychle přijala svůj materiální a sociální vzestup jako samozřejmost, bez nutnosti jakéhokoliv svého přičinění. Romové se přestali snažit být soběstačnými a „naučili“ se být pasivními příjemci této „pomoci“.

Bohužel, i když revoluce přinesla všem nové možnosti, Romové nebyli připraveni nést zodpovědnost za vlastní život a následky svých činů. V důsledku přechodu ke kapitalismu a tržní ekonomice přišla řada lidí o své zaměstnání. Nejvíce se tato skutečnost dotkla nekvalifikovaných a málo kvalifikovaných pracovních sil, především tedy Romů. Podle Říčana (1998, s. 30) byla situace, že mohou ztratit práci bez okamžitého zajištění jiné, pro romskou komunitu doslova šokem. Mnozí začali žít jen ze sociálních dávek, čímž začalo vcelku nenápadně docházet k sociálnímu propadu většiny Romů na okraj společnosti a ke zvětšování sociálních rozdílů mezi nimi a většinovým obyvatelstvem.

V současné době je míra nezaměstnanosti mezi Romy vysoká. Je zhruba třípůlkrát vyšší než v majoritní společnosti (Davidová, 2010, s. 169-172). Získání zaměstnání je pro Romy stále obtížnější, a to nejen z důvodu malé

poptávky po nekvalifikované práci, která je pro většinu Romů jediným legálním způsobem obživy, neboť většina z nich má pouze základní vzdělání. Výrazným handicapem je kromě zvyšujících se nároků zaměstnavatelů na úroveň kvalifikace, rozsah a kvalita sociálních dovedností, také pracovní morálka, neodpovídající požadavkům majoritní společnosti a obecně horší zdravotní stav romské populace.

Jako příčinu vysoké nezaměstnanosti romského etnika však nelze opomenout i možnou diskriminaci ze strany zaměstnavatelů, která většinou pramení ze všeobecně rozšířených předsudků a stereotypů o romských pracovnících. Může být však také důsledkem předešlé konkrétní negativní zkušenosti s romským zaměstnancem, jeho nespolehlivosti a liknavou pracovní morálkou, což mnohdy může vést až k nepřiměřené generalizaci. Mnohdy tak zaměstnavatel, aniž by si ověřil slušnost a případnou spolehlivost či nespolehlivost romského uchazeče o zaměstnání, jej jednoduše odmítne s tím, že pracovní pozice je již obsazená. Toto potvrzuje i romská žena, 45 let: *„Ať se jdu zeptat kamkoliv, všude mi řeknou, že mají plno. A třeba za týden se dozvím, že vzali sousedku, která je bílá“* (osobní sdělení, duben 2014). Diskriminace ze strany zaměstnavatelů se však velice špatně prokazuje.

Situaci Romů na trhu práce znesnadňují také jejich nízké sociální kompetence, špatný zdravotní stav, rezignace na hledání pracovního místa, zadlužení a exekuce, malá šance odstěhovat se za prací a práce „na černo“.

Neopomenutelnou příčinou dlouhodobé nezaměstnanosti pak jistě je i současně nastavený státní systém sociálních dávek, který je pro většinu jedinců demotivující. Výše, v jakých jsou sociální dávky vypláceny, je prakticky srovnatelná, mnohdy v konečném výsledku dokonce vyšší, než mzdové ohodnocení ve většině profesí, které by mohli nekvalifikovaní jedinci vykonávat. Typicky se toto ukazuje ve sdělení romského muže, 52 let: *„Proč bych měl jít pracovat? Mám šest dětí, vyšel jsem ze sedmičky, na učiliště jsem už nešel,*

a kdybych šel dělat i tady k technickým službám, tak domů nikdy nepřinesu třicet pět tisíc, jako dostanu se ženou na dávkách“ (osobní sdělení, březen 2014).

Znevýhodnění na trhu práce se s sebou nese vždy řadu negativních dopadů i pro celou společnost. Alternativním způsobem obstarávání obživy pro sebe i svou rodinu je velmi často práce „na černo“ a aktivity, které jsou v rozporu s platnou legislativou. Dochází ke zvýšení kriminality, obchodu s drogami, k prostituci a kuplířství, ale také úvěrovým podvodům a lichvě.

Pro romskou komunitu nemá bohužel stále zaměstnání potřebnou životní hodnotu, a to i přesto, že dlouhodobá nezaměstnanost má nejen pro romskou rodinu přímé, především ekonomické, důsledky. Je pak velice obtížné působit na mladé Romy, kteří v průběhu svého života neměli možnost poznat význam pracovního vztahu, a ani neměli možnost vybudovat si potřebné pracovní návyky. Bohužel v naší společnosti již vyrostla jedna generace Romů, pro kterou je, díky mezigeneračnímu přenosu, normální nepracovat a nezaměstnanost pro ni představuje jakýsi životní standard.

1.4.3 Oblast vzdělání

Vzdělání je považováno za jeden z klíčových faktorů ovlivňující postavení jedince na trhu práce, s čímž je také následně spojeno jeho ekonomické i sociální postavení ve společnosti. Mohlo by tedy být klíčem k problematice nezaměstnanosti a sociálního vyloučení Romů. *„Když se zaměříme na úroveň vzdělanosti romské komunity, jako bychom stáli blízko rozuzlení začarovaného kruhu jejího vyloučení“ (Šimíková In: Navrátil, 2003, s. 64).*

Ale jak docílit toho, aby Romové byli více vzdělaní, když sami nikdy nepřikládali vzdělání velkou váhu? V minulosti probíhalo tradiční vzdělávání romských dětí zásadně v rámci rodiny, příp. širšího příbuzenstva formou učňovství. Školní vzdělávání bylo i v historii pocíťováno jako nadbytečné, neboť bylo orientováno především na budoucnost, a pro samotné Romy, kteří byli díky kočovnému způsobu života naučeni zabývat se pouze přítomností, tak nemělo žádnou

potřebnou hodnotu. Dítěti bylo od narození předurčeno, které řemeslné či umělecké dovednosti bude muset získat a ty mu školní vzdělání majoritní společnosti neposkytovalo. Naopak jej zahlcovalo vědomostmi, které byly často velmi vzdálené jeho světu a chápání, a pro běžné využití v jeho životě byly jen málo důležité a využitelné. Na místo vzdělání byla vždy v romské komunitě vysoce ceněna moudrost, která se mezi Romy předávala prostřednictvím vyprávění o zkušenostech starších a příběhů, pohádkami, mýty, příslovími nebo hádankami (srov. Říčan, 1998, s. 109-113).

Romové i v době povinné školní docházky vnímají školu víceméně jako represivní a nepotřebnou instituci. Škola, jako výchovná instituce, přináší do jejich hodnotového systému odlišné prvky. Děti jsou najednou konfrontovány s jinými zvyky, postoji a hodnotami, než na které jsou zvyklé ze svého domova, potažmo rodiny. Rodiče mají ke škole a priori nedůvěru, kterou přenáší i na své děti. Nechápe, proč by měli své děti ke školní docházce motivovat, či je dokonce do školy posílat. Jsou přesvědčeni o tom, že jejich děti si v životě dovedou poradit stejně tak dobře jako děti, které absolvovaly povinnou školní docházku. Nemyslí si, že by vzdělání mělo nějakou souvislost s ekonomickým nebo sociálním postavením ve společnosti.

Romské děti prakticky nenavštěvují žádná předškolní zařízení a romská rodina není schopna dostatečně rozvinout intelektuální a motorickou aktivitu dítěte. Děti nastupují pak do základních škol nepřipravené nejen z hlediska potřebných znalostí, ale také sociálních dovedností a dobré znalosti češtiny. Nejsou zvyklé ani na pravidla a výchovné strategie. V romské rodině jde totiž především o „kolektivismus“, od dítěte se neočekává samostatnost v rozhodování, ani při řešení úkolů, naopak při samostatném rozhodování na něj komunita pohlíží často negativně. Tato skutečnost je pak ale opakem situace, do které se dítě dostane ve školním prostředí, kde je samostatnost důležitá a stává se pro dítě problémem. Najednou se po něm chce, aby pracovalo samostatně, aby nenapovídalo a nenechalo si napovídat. Navíc dítě vychovávané bez příkazů a trestů, není připravené podřídit se příkazům a nařízením. Nechápe, že nemůže plně vyjádřit

své intenzivní pocity, že musí své jednání a chování ovládat a že musí dodržovat daný denní režim, který ono do té doby prakticky ani nezná. Podle Šotolové (2011, s. 49-73) je možné zvýšit úroveň vzdělanosti romského etnika jen v případě akceptace etnických, sociálních i kulturních odlišností ve výchovně-vzdělávacím procesu.

Helen O’Nions (2007, s. 165-178) vidí jako další důvod školních neúspěchů romských dětí v negramotnosti jejich rodičů, kteří nejsou díky tomu schopni poskytnout svým dětem pomoc ani se základním učivem. Pomineme-li tuto negramotnost mnohých romských rodičů, je možné spatřit příčinu také v tom, že většina romských dětí, stejně tak jako jejich rodiče, má problémy s pochopením některých českých pojmů. V minulosti byla v romských rodinách pro komunikace používaná prakticky jen romština, a i když se v dnešní době snaží rodiče mluvit na své děti více česky než romsky, nejedná se v jejich případě o češtinu, ale o tzv. etnolekt češtiny, který je specifickou romskou podobou mluvené češtiny. „*Romský etnolekt češtiny je tedy fonetika poznamenaná romskou výslovností, jsou to romské gramatické modely a sémantická pole romských slov vyjadřované českými výrazovými prostředky*” (Hübschmannová, 1993, s. 71). Což samo o sobě je s ohledem na historii ve vzdělávání Romů pochopitelné, neboť rodiče rodičů dnešních rodičů dětí si češtinu předávali mezi sebou jako “cizí jazyk”, a pokud neměli možnost být v pravidelném a dlouhodobém kontaktu s Čechy, neměli možnost se češtinu dobře naučit a významy českých slov pochopit. Podle Gorniakové (In: Šišková, 2001, s. 150) pokud člověk dobře ovládá nějaký jazyk, je jím schopen nejen myslet, ale zná i jeho hlubší strukturu a smysl, ne jen jednotlivá slovíčka. Romové se ovšem potýkají s tím, že ačkoliv mluví česky, myslí romsky. Podle Šiškové (2001, s. 145–148) romský etnolekt češtiny navíc nemá dostatečnou slovní zásobu, což je patrné především v komunikaci o abstraktních pojmech. V romštině se obecné pojmy jako ovoce, zelenina, nábytek, roční období, barvy, apod., používají jen zřídka a v některých případech takové obecné romské pojmy ani neexistují. Děti se tak ve škole, kromě běžného učiva, musí naučit nejen správně vyslovovaným a používaným českým slovům, ale také novým obecným pojmům, které se musí naučit správně používat.

2 SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sociální práce je nejen profesí, která pomáhá lidem řešit jejich osobní, rodinné či komunitní problémy, ale je také vědou i uměním. Je ovlivněna historickou tradicí, kulturním systémem, morálkou, zvyky a společenskými hodnotami dané společnosti. Sociální práce je založena na principu lidské solidarity, na porozumění potřebám druhých a na schopnosti pomáhat lidem tak, aby se nestali závislí na pomoci druhých, ale byli schopni si pomoci i vlastními silami.

Sociální práce jako odborná disciplína vychází z teoretických poznatků mnoha společenských věd, je úzce provázána s pedagogikou, speciální pedagogikou, sociologií, psychologii, ekonomii, právem, medicínou, pedagogikou a ekologií. Jako věda pak sociální práce vytváří teorie, kterými vysvětluje vznik různých sociálních problémů a navrhuje jejich řešení.

2.1 Vymezení pojmu a cíle sociální práce

Pojem sociální práce nebyl doposud jednoznačně vymezen. Stejně tak ani neexistuje všeobecně platná definice sociální práce. Různí autoři tak definují sociální práci různě. Jedna ze starších definic, kterou zmiňuje Navrátil (2001, s. 10) říká, že „*sociální práce je prostě to, co dělají sociální pracovníci*“. Šmýd (1966, s. 11) pak pojem sociální práce více specifikoval a sociální práci vymezil jako činnost, jejímž účelem je „*přímé a na člověka nebo jeho rodinu bezprostředně působící úsilí o zachování jeho vztahu ke společnosti, k nejbližšímu prostředí, ke vzdělání, k práci*.“ V dnešní době se o sociální práci mluví nejčastěji jako o společenskovední disciplíně a „*oblasti praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti)*“ (Matoušek, 2008, s. 11). I přes tuto nejednotnost vymezení pojmu sociální práce hovoří většina autorů zabývajících se sociální prací, o tom, že sociální práce má objevovat příčiny vzniku sociálních problémů a následně pomáhat s jejich řešením.

Současné pojetí sociální práce vychází především z předpokladu, že většina klientů má dostatečné kompetence k řešení problémů, v nichž se nacházejí, a je pouze třeba jim pomoci se v těchto problémech zorientovat a porozumět sobě i vztahům, v nichž se nacházejí. Sociální práce se pak stává i uměním „*jednat s lidmi a vést je, a to na základě získaných odborných znalostí i praktických zkušeností*“ (Novotná a Schimmerlingová, 1992, str. 26).

Všeobecně lze tedy sociální práci chápat jako aktivitu zaměřenou na pomáhání a poskytování služeb jednotlivcům, skupinám či komunitám, s cílem omezit jejich případné sociální vyloučení a pomoci jim vyrovnat se s jejich sociálními problémy, čímž dochází k obnovení jejich sociální role (srov. Barker, 2003, s. 408). Sociální práce usiluje o cílené změny jak v jednání klientů, tak v jejich sociálním prostředí.

2.2 Náhled do historie české sociální práce

Vzájemná pomoc a solidarita doprovází lidskou společnost prakticky od jejích prvopočátků. Již v lovecko-sběračských kmenových uskupeních byla vzájemná pomoc vysoce hodnocena a byla považována za prostředek zajištění celého kmene. Ve starověkých civilizacích byla pak sociální práce spojována především s morálkou, založenou na tradici a náboženství, které prohlásilo dobročinnost za mravní povinnost věřícího. Podporu vždy prvotně poskytovala potřebným rodina, až poté případně církve, jejíž záležitostmi byly především soustavnější charitativní aktivity a poskytování sociální pomoci potřebným, a to prakticky až do doby průmyslové revoluce (srov. Matoušek, 2001, s. 83-109).

Středověk se vyznačuje v oblasti sociální práce především dobročinnou aktivitou katolické církve. O nemocné a chudé pečovaly především mnišské řády a sociální práce jako cílená pomoc potřebným, byla poskytována především v kláštrech, které měly funkci sirotčinců, špitálů a chudobinců. Trvalo mnoho století, než byla dobročinnost církve vystřídána povinností obcí a státu postarat se o chudé a potřebné občany (srov. Navrátil 2001, s. 7-8).